

DEN POLITISEREDE PSYKOLOGI

Af Troels Gottlieb¹

Artiklen er et psykologihistorisk review, hvori personlighedsteoriens historie fortolkes i lyset af psykologien som et politiseret fag. Analysen lyder, at både den videnskabsteoretiske og psykologifaglige kamp om, hvorvidt faget skal forklare eller forstå, og om mennesket er til mest i kraft af sin person eller situation, i langt højere grad, end vi normalt er opmærksomme på, må forstås i sit historiske lys af henholdsvis 2. Verdenskrig og 68-oprørets indflydelse på vestlig idéhistorie. Dette bl.a. illustreret ved, hvordan klassiske socialpsykologiske studier flyttede fokus fra individet som determineret af sin arv/person til i højere grad at være til i kraft af miljø/situation. Fokus i artiklen er på at anskueliggøre, hvordan (social)psykologien kan siges at have haft en politisk dagsorden, og at personlighedspsykologien i forlængelse heraf har ængstet sig for at have dehumaniserende konsekvenser.

Indledning

Psykologien i en nøddeskal er den paradoksale ambition om at videnskabeliggøre det filosofiske spørgsmål: *Hvad vil det sige at være et menneske?* Hvor det er typisk i psykologien at brydes epistemologisk om, hvordan det psykiske gøres til videnskabelig genstand, så trues fagidentiteten af at være en videnskab ved, at der med den filosofiske arv yderligere er fulgt en tradition for at varetage spørgsmål om, hvordan det gode samfund indrettes mest hensigtsmæssigt og etisk forsvarligt.

Derfor passer det psykologerne bedst, hvis blot det er en historisk kuriositet, at psykologisk videnskabsteori, forskning og nyere teorier op igennem 70'erne og 80'erne anvendtes til at legitimere politiske ideologier om, hvad et menneske er, og hvordan det retfærdige samfund indrettes.

Udgangspunktet i denne artikel er ikke desto mindre, at der (i hvert fald) for de nye generationer er behov for artikuleret viden om, hvordan den idéhistoriske humanisering, som fulgte i kølvandet af 2. Verdenskrig, og siden overpolitiseringen af universitetsmiljøerne, som fulgte med et især i Danmark særdeles vellykket studenteroprør, splittede psykologifaget. Studenteroprøret handlede i høj grad om at indarbejde politisk teori – den marxistiske

---

¹ Cand.psych.aut og Ph.d.-studerende ved Center for Organisationspsykologi, Roskilde Universitet.

– i den nye psykologi. Og i samme bevægelse kategoriseredes de, der måtte mene, at videnskabsidealet var beskrivende, pludselig som reaktionære.

Til en forståelse af fagets bagvedliggende “kulturarv” begynder analysen med et tilbageblik på nogle af psykologiens opsigtsvækkende studier: klassikere af Lewin (Lewin, Lippitt & White, 1939), Sherif & Sherif (1953/73), Zimbardo (1972) og Milgram (1974/77), som alle tjente til et fokusskifte fra person til situation, som værende den mest relevante indgangsvinkel i bestræbelserne på at forstå menneskets potentiale for fascistisk livsførelse. Fokus i denne forbindelse er ikke selve fundene; dem husker vi udmærket den dag i dag. Men hvad vi måske har givet for lidt opmærksomhed siden, er, at den historiske socialpsykologiske forskning i høj grad var en reaktion på politiske skyggesider ved tidens samfund.

Hernæst vægtes, hvad der i 1940'erne var en subkultur, men ikke desto mindre har vist sig at være et væsentligt element i den postmoderne psykologiske skabelsesberetning. For siden Frankfurterskolen har det især i Europa været en socialvidenskabelig dyd at være samfundskritisk. Psykologien kobledes med marxistisk teori, blandt andet ved at distancere sig fra det klassiske oplysningsideal og ambitionen om den deskriptive videnskab, der i samme bevægelse stempledes som undertrykkende.

Med denne baggrund etableret – en tydeliggørelse af nogle væsentlige værdimæssige drivkræfter, som siden 2. Verdenskrig ændrede faget fra sin primært intrapsyriske skabelon til et mere samfundsorienteret fokus – bevæger analysen sig over i, hvordan tiden omkring en ny krig (Vietnam) satte yderligere pres på den traditionelle psykologi. For med den social-behavioristiske psykologi opstod den såkaldte person-situation-debat, hvori kritikken af personlighedspsykologiens essenstænkning radikaliseredes. I et samspil med 68-oprørets generelle frigørelse fra undertrykkelse, af racer, klasser, køn m.v. opstod nu også en egentlig konstruktionisme, og i samme bevægelse blev både det intrapsyriske perspektiv og psykologers specialitrolle, funderet i det nomotetiske videnskabsideal rettet mod at årsagsforklare og forudsige, politisk ukorrekt.

Afslutningsvis rundes, hvordan både det idiografiske og sociokulturelle, især i Danmark, er rodfæstet i faget. Konklusionen lyder følgelig, at den klassiske personlighedspsykologi vedvarende udfordres i en grad, at psykologifaget bedre beskrives som sammensat end ved at repræsentere et overvejende individfokuseret og/eller nomotetisk felt.

De socialpsykologiske klassikere

The sociologists, I suppose, have reason to be satisfied with the recent trends in psychology. Traditionally, most psychologists seem to have felt more or less obliged to emphasize the biological character of the individual, to believe in the reality of physical and physiological pro-

cesses, but to be rather suspicious of social categories and to regard as mystic those who claimed that social facts were as real as physical ones. Recently, however, a growing number of psychologists seem to have abandoned this view (Lewin, 1939, p. 868).

Ordene er Kurt Lewins, der sammen med sine elever blev skoledannende for den eksperimentelle socialpsykologi. Efter at være flygtet fra Nazityskland til USA blev det Lewin magtpåliggende at hylde Amerikas politiske system og kultur, som han forestillede sig kunne have hindret en mand som Hitler i at få følgeskab (Kristensen, 2007; Madsen, 2006). Eksempelvis bortforklarede Lewin i et brev til Wolfgang Köhler en amerikansk bosiddende tysk professors antisemitiske opførsel over for en sort tjener med, at han “... *had still not learned the basic respect for another human being that characterizes American life*” (Lewin, 1933/86, p. 46).

Således var Lewins ærinde at forklare menneskelig aggression ud fra et situationelt perspektiv: Tyskere var ikke tyranner hver især, måtte han holde fast i. Derfor satte han sig for empirisk at besvare spørgsmål som:

... does a dictatorship necessarily suppress discussion? Does it need scapegoats? What forms of dictatorships or of democracies are possible, and how do they affect group structure, the style of living, the ideology, and individual behavior? (Lewin, 1939, p. 892).

Med denne ambition og kongstanken, at mennesker bringes til fornuft ved at blive ledt i en demokratisk atmosfære, blev særligt en forsøgsrække over temaet ledelsesstil og gruppeatmofære, epokegørende. Heri indtog “lederen” forskellige tilgange, afhængigt af hvilken atmosfære rollen/forsøget fordrede: Han agerede enten med autokratisk, demokratisk eller laissez faire-ledelsesstil, når forsøgspersonerne (som var fritidshjemsbørn) skulle instrueres og ledes i forskellige aktiviteter. Og dette med forskellige resultater til følge, både i gruppeatmofære og produktivitet. Konklusionen lød, at den demokratiske ledelsesstil, som blandt andet indebar, at alle regler og beslutninger inddroges i en gruppediskussion, samt at børnene selv valgte, hvem de ville arbejde sammen med, var den på alle måder mest hensigtsmæssige: Den førte til mindre aggression eller apati, en vellidt leder samt et minimalt tab af fokus på arbejdsopgaverne, når lederen forlod rummet (Lewin, Lippitt, & White, 1939; White & Lippitt, 1960).

Herved var den sociologiske pointe slået fast, at en biologisk funderet forståelse af mennesket nemt førte til reduktive fejlslutninger om årsag og effekt. Således lød budskabet, at individet og dets adfærd bedre kunne begribes med fokus på det sociale liv (ønsket om at tilhøre en given gruppe), hvilket derfor måtte gøres til den moderne psykologis empiriske genstand (Lewin, 1939b).

Stærkt inspireret heraf gjorde Sherif & Sherif (1953/73) op med, hvad de kaldte de traditionelle tilgange, hvh.: “*The racist doctrine*”, “*the study of na-*

tional character” og “... explanations of deep-seated impulses of man or of a leadership principle” (op.cit., p. 18). De tilsluttede sig projektet med at få dekonstrueret idéen om “human nature” som forklaring på destruktiv social adfærd. Herunder især den pessimistiske psykoanalytiske fortælling om menneskets aggressionsdrifter. Når børnene i deres sommerlejr-eksperiment tillagde hinandens grupper stereotype karakteristika og agerede rivaliserende, havde det snarere at gøre med den socialt konstruerede konfliktprægede situation imellem to grupper end med noget essentielt ved den menneskelige natur. Sherif & Sherif (op.cit., p. 37) sagde:

... studies of human groups and collective situations point to the fundamental error of assuming that differences in man's behavior in group situations are simply due to lifting repressions from instincts. It is a fact that in group situations qualitatively new behavioral characteristics appear. These characteristics may be evil or lofty or in between. They are directly related to the participation in or production of a group structure and are not understandable merely in terms of any one individual or all of the individuals outside of the group. They are understandable in terms of the group structure and the by-products of group interaction, such as social norms, values, or traditions.

Siden opførte Zimbardos “fængselspersonale” sig tyrannisk og understøttede en lignende agenda i det famøse simulerede fængsel i Stanford Universitys kældre (Haney, Banks, & Zimbardo, 1973). Arbejdshypotesen, at det er en fordom, at fængselsbetjente kendetegnes ved særligt afstumpede personlighedsstrukturer, bekræftedes. For inden længe opførte forsøgspersonerne sig mindst lige så sadistisk, som de virkelige fængselsbetjente havde ry for at gøre. Hovedpointen var således, at det var rollerne fangevogter og indsat – selve situationen – som korrumpere og skabte perfiditeten i simulerede som virkelige fængsler. Zimbardo (1972, p. 6) sagde siden:

Individual behavior is largely under the control of social forces and environmental contingencies rather than personality traits, character, Will power or other empirically unvalidated constructs. Thus we create an illusion of freedom by attributing more internal control to ourselves, to the individual, than actually exists. We thus underestimate the power and pervasiveness of situational controls over behavior.

Og uhyggen fortsatte med Milgrams (1977) Study of Obedience. Her gik forsøgspersoner længere end frygtet, når de gav, hvad de troede var elektriske stød til medborgere i et banalt indlæringsforsøg. Hvor Milgram (op.cit., p. 211) var “... sikker på, at der findes et kompliceret personlighedsmæssigt grundlag for lydighed og u lydighed”, lod han alligevel sine sidste ord i Lydighedens Dilemma, være:

Socialpsykologien har i dette århundrede givet os en vigtig lære: Det er som regel ikke så meget den enkeltes personlighed, som det er den situation, han befinder sig i, der bestemmer hans handlinger (op.cit., p. 210).

Han konstaterede yderligere, at:

Det er vanskeligt at sætte adfærden i relation til personligheden, fordi vi i virkeligheden ikke ved ret meget om, hvordan man måler personligheden (også side 210).

En ny folkepsykologi skabtes ved de relativt få år, hvor disse psykologividenskabelige dramaer med fokus på det sociale magt over personen undersøgte eksperimentelt. Hvor psykologien tidligere havde haft den individuelle oplevelse og behandling af individet som sin naturlige og eksklusive genstand (relevant kun for de sindssyge eller en "dannet elite" med dyden at "lære sig selv at kende"), pressede der sig, ikke blot med holocaust, men igen med Vietnamkrigen, et mere bredt funderet behov for psykologiens forklaringspotentiale på. Der var ikke længere tale om et snævert universitært, psykiatrisk eller intellektuelt interessefelt, men om et bredt samfundsmæssigt projekt, som timingen ovenikøbet ville, kunne levendegøres af massemedier. Fænomenet videnskabsformidling opstod, og de første "reality-shows" havde således videnskabeligt format og formidlede med stor face-validitet den sociologiske pointe, at genstanden ondskab er plastisk og situationsafhængig og hverken kendetegnende for den menneskelige natur eller nødvendigvis individuelt patologisk. Dette eksempelvis i en dansk sammenhæng i form af DR-journalist og psykolog Poul Martinsens dokumentarfilm, "Lydighedens Dilemma" (1978) som var en gentagelse og filmatisering af Milgrams design, nu foretaget på Lærershøjskolen (Høgh-Olesen, 2011).

Med forskydningen fra, med det klassiske oplysningsideal at skulle *vide*, hvad der er rigtigt, til et moralsk oplysningsideal og behovet for at *mene dét rigtige*, stod paradokset dog snart klart: De socialpsykologiske klassikere var (metodisk) uetiske, og det har siden stået relativt uimodsagt, at normer og formel autoritet kan virke dehumaniserende for individets iboende intellektuelle og moralske integritet (Hogan, Greif, Kurtines, & Webb, 1974).

Klassikerne skulle grundlæggende tjene til at opdatere den (personligheds-)psykologiske skabelon. I et historisk perspektiv kunne det se ud, som om de hermed fik ansporet en mere grundlæggende forandring af faget, som siden synes at have haft sociologien som sin mere oplagte snitflade end den, man oprindeligt havde haft til medicinen². Og dette altså på skuldrene af bud-

2 Den medicinsk uddannede Wilhelm Wundt grundlagde psykologien som et selvstændigt fag, da han i 1879 som den første stiftede et laboratorium for psykologiske eksperimenter med formålet at distancere psykologien til filosofien (Koch, 1985; Danziger, 1990). Sideløbende Wundts arbejde, herunder debutværket "Den fysiologiske psykologiske grundtræk", var andre praktiserende læger, både franske og tyske psykiatere, optagede af at gøre psyken til et naturligt objekt i form af personlighedsbegrebet, der ligesom resten af kroppen kunne blive syg og behandles på (Danziger, 1997).

skaberne: Fraværet af *demokratisk ledelsesstil* er beslægtet med fascisme (Lewin); *Konkurrence om ressourcerne* skaber aggressive børn (Sherif & Sherif); rollebaseret *magt* befordrer stereotyper og magtmisbrug (Zimbar-do); Med *autoritetsrelationer* følger problematisk lydighed (Milgram).

Marxistisk påvirkning

Hvor de socialpsykologiske klassikere havde til formål at understøtte demokratiske værdier, og således var implicit politiske, var Frankfurterskolen eksplicit politiserende. For med den kritiske teori skulle de psykologiske teorier suppleres med marxistisk samfundsanalyse og udgøre et globalt frigørende demokratisk projekt (Kalleberg, 1972). En væsentlig pointe med den nye tilgang var at opgive ambitionen om blot at beskrive det, som er, for i stedet også at dyrke det, der *kunne være*; herunder et andet samfund end det, magthaverne måtte anvende videnskaberne til at understøtte. En hensigtserklæring, som ifølge Karpatschof (2010) bl.a. førte til, at de traditionelt dominerende positivistiske idealer blev til “... om ikke *Fandens*, så i alt fald *det kapitalistiske samfunds værk*” (op.cit., p. 410).

Med afsæt i Marx' problematiseringer af det tingsliggjorte menneske var observationen, som Frankfurterskolen kunne samles om, at en objektiverende og reducerende psykologi førte til fremmedgørelse. Med sans for journalistiske stramninger lyder det således i Karpatschofs (2006) tilbageblik, at den kritiske teori fik den virkning, at den positivistiske videnskabsteori som tankeform blev gjort til:

... en særlig ideologi, der var indsnævrende og undertrykkende. Hermed var der åbnet for en metodologisk religionskrig mellem “strammere” og “slappere”: Først udgjorde marxisterne stødtropper i forlængelse af Habermas' ideologikritik, senere angreb feminister den fremherskende metode som et udtryk for en patriarkalsk ideologi (op.cit., p. 41).

Karikatur eller ej så var Horkheimer og Adornos (1944/93) “Oplysningens dialektik” en usædvanlig kritik af selve oplysningstanken, som analysen lød, var det kapitalistiske samfunds fundament og i sin ekstreme form endda grundlag for nazisme. Her lød det eksempelvis:

Drejede det sig kun om de hindringer, som følger af videnskabens selvforglemmende instrumentalisering, så kunne refleksionen over samfundsmæssige spørgsmål i det mindste foregå i tilslutning til de retninger, som forholder sig oppositionelt til den officielle videnskab. Men også disse er blevet grebet af produktionens totalproces. De har ikke forandret sig mindre end den ideologi, de rettede sig imod. Der sker med dem det samme, som altid er sket med den triumferende

tanke: Dersom den af egen fri vilje forlader sit kritisk element for at blive et blot middel i noget beståendes tjeneste, så tenderer den mod sin vilje at forvandle det positive, den har udvalgt sig, til noget negativt, ødelæggende (op.cit., p. 26).

Og "Oplysningens dialektik" blev en kult-klassiker. Med sin forkyndende og flamboyante stil var den velegnet til projektion af diverse revolutionære politiske dagsordener. Derved blev "det kritiske perspektiv" uden afgrænsning, hvorfor det hurtigt kom til at dække over en langt bredere forståelse, end hvad der reelt set var Adornos & Horkheimers egen.

Hvor den kritisk-teoretiske tradition således bestod af både en radikal filosofisk kritik af vidensbegrebet og en samtidig emancipatorisk programmerklæring, så var fx Adornos praksis-version moderat. Her var psykologien fortsat funderet i feltets traditionelle metoder og teorier, dog anvendt emancipatorisk og med øje for at udvikle den klassiske freudianske psykoseksuelle driftslære. Fokus skulle i højere grad rumme det socioøkonomiske aspekt såvel som udgøre en ikke-deterministisk personlighedsteori, end det var tilfældet med modeller med samme rødder som "... *the Nazi allegation that natural, biological traits decide the total being of a person*" (Adorno, Frenkel-Brunswick, Levinson, & Sanford, 1950/69, p. 7). Analogt til Horkheimers forskning i Europa rettede også Adorno fokus på den "autoritære karaktertype" som en problematisk konsekvens af det kapitalistiske samfund og som en medvirkende årsag til spirende antisemitiske tendenser. Men i den amerikanske version gik det dog ikke at have "den revolutionære karaktertype" som alternativt dannelsesideal. Så i stedet sattes "den demokratiske" (Nielsen, 2010).

Idiografi og individets ukrænkelighed

Hvor den oprindelige marxistiske emancipation, lige status for alle, omhandlede politisk og økonomisk frigørelse fra statslig favorisering af visse samfundslag (religioner m.v.), og den klassiske amerikanske version specifikt frigørelsen af slaver (jf. Emancipationserklæringen af 1863), kom den psykologiske version til at dreje sig om frigørelse af selvet. For samtidig med at jødiske og progressive europæiske forskere i 30-40'erne flygtede til USA, og Frankfurterskolens hovedsæde med tiden blev Californien, havde også Gordon Allport (1940), tidens store amerikanske personlighedspsykolog, koblet oplysningstanken såvel den eksperimentelle psykologi med "*heavy darkness ... over the European continent*" (op.cit., p. 1) og altså 2. Verdenskrig. Hans bøn lød: "... *that we avoid authoritarianism, that we keep psychology from becoming a cult from which original and daring inquiry is ruled out by the application of one-sided tests of method*", hvorfor han pustede liv

i den oprindeligt tyske videnskabssteoretiske nomotik-idiografi-distinktion³: Den amerikanske personlighedspsykologi måtte i sin stræben efter at måle, kategorisere og forudsige ikke tabe fokus på *også* at behandle det individuelt unikke og de åndsvidenskabelige tilgange hertil, f.eks. kulturelle, historiske og biografiske analyser (Allport, 1942).

Med både 2. Verdenskrig og Vietnam som sit verdenshistoriske baggrundstæppe var også Maslow (1965), hans eftermæle som personlighedspsykolog til trods, særdeles optaget af, at psykologien skulle være samfundsændrende. Centralt for den humanistiske psykologi blev på et tidspunkt Maslows erkendelse af, at uanset hvor flittige psykologerne måtte være, så kunne den individuelle terapi aldrig favne bredt nok til at kunne forhindre diktaturer i at opstå. Skulle rædslerne fra de store krige undgå gentagelse, måtte ikke blot hæren, men samfundet i det hele taget fremadrettet bestå af selvstændigt tænkende individer. Og følgelig fandt også Maslow det forkert, når den klassiske nomotetiske psykologi i sin stræben efter at afdække almene lovmæssigheder reducerede det unikke individ. Frem for at (årsags)forklare rettede han derfor fokus på idiografisk at beskrive og forstå det særegne.

Således blev den moderne version af “the idiografic-nomothetic debate”, mere mainstream end som så. Den humanistiske psykologi havde folkelig appel, alt imens den amerikanske psykologiprofessor Kenneth Gergen (1973) skabte furore i academia ved ligefrem at gøre den klassiske empirismes “... *vattede, videnskabelige neutralitet moralsk korrump*” (Gergen 1997, p. 45). Han var særligt opmærksom på, at:

... det statistiske sprog er ekspertsprog, og de, der bruger det, kan bruge det på mange raffinerede og behændige måder. Når sandheden formidles til offentligheden i dette sprog, bliver de, der ikke har ekspertisen, bragt til tavshed. Fordi de ikke bemærker de manipulationer, der er nødvendige for at frembringe et givet resultat, er de afskåret fra at stille spørgsmål. Statistik har da ofte den virkning, at den bringer en offentlig opposition til tavshed og slører forståelsen (Gergen, 2010, p. 86).

Gergens revolutionerende perspektiv lød yderligere, at psykologiens kategoriseringer snarere konstruerer end beskriver menneskelig væren, og at so-

---

3 Distinktionen mellem de nomotetiske og idiografiske principper introduceredes i 1894 af tyske Windelbaum (1894/1998), der sagde: “*It appears very doubtful that the recently envisioned mathematical natural-law conception of elementary psychological processes will deliver any noteworthy contribution to our understanding of human life ... the ultimate and innermost nature of personality withstand analytic decomposition by means of general categories, and this, unascertainable, appears to our consciousness as the feeling of the causelessness of our nature, that is, individual freedom*” (op.cit., p. 20-21). Parallelt hermed arbejdede Dilthey (1883/1977) med en distinktion imellem hhv. forklarende og forstående videnskaber.

cialpsykologien derfor grundlæggende må være et historie-analytisk foretagende:

Psychological theory, in its nomothetic structure, is insensitive to unique occurrences. Individuals are treated as exemplars of larger classes. A common reaction is that psychological theory is dehumanizing, and as Maslow has noted, patients harbor a strong resentment at being rubricated or labeled with conventional clinical terms. Similarly, blacks, women, activists, suburbanites, educators, and the elderly have all reacted bitterly to explanations of their behavior. Thus, we may strive to invalidate theories that ensnare us in their impersonal way (op.cit., p. 314).

Fra 70'erne og frem måtte den nye samfundsdyd, solidaritet med minoritetsgrupper, således være en central del af den intellektuelle orden. Og i den forbindelse blev personlighedsbegrebet problematiseret som udtryk for en særlig vestlig etik. Gergen (1968) argumenterede virkningsfuldt, at tilgangen var undertrykkende, i den forstand at den undergravede vores potentiale for fleksibel livsførelse og identitet. For som Gergen (op.cit., p. 307) sagde:

... any strain toward consistency would appear to exist as an artificial overlay, fostered perhaps by a series of culturally specific learning experiences. Although being consistent may certainly be functional in some situations, in its most stringent form the overlay may well prevent the person from thoroughly partaking of the range and intensity of experiences potentially available to him.

Og perspektivet var højaktuelt. For trækpsykologien og intelligensforskningen udgjorde tilsammen et differentialpsykologisk paradigme, som skabte associationer til eugenik og derved også til fascismen. Eksempelvis kom Arthur Jensen (1969/72) galt af sted, da han på baggrund af sin psykometriske empiri argumenterede for intelligensmæssige forskelle mellem den sorte og hvide race. Den nye generation af intellektuelle fik Jensen isoleret. Helt konkret endda. For der måtte vagtværn til for at sikre hans færd på campus (Hogan, 2007). Jensen (1969/72b) hævdede ikke desto mindre, at han med tilfredsstillelse kunne konstatere at være lykkedes med at få fremprovokeret en vigtig diskussion i forhold til at få indrettet skolevæsenet på en måde, som kunne mindske det sociale skel mellem hvide og sorte amerikanere. Men sandheden er nok den, at han med sin ovenikøbet genetisk funderede forklaringsmodel for de racemæssige forskelle ikke kendte sin besøgstid og imod sin vilje snarere gavnede Ku Klux Klan og andre racister end hverken den sorte befolkning (Brazziel, 1969/72) eller differentialpsykologien. Selv Stanford-professoren Lee Chronbach (1969/72), der anså Jensen "... among the most capable of today's educational psychologists" og var med på, at "... performance – intellectual, physical, or social – is developed from a genoty-

pic, inherited base” (op.cit., p. 190), tog afstand. Jensen havde “... *girded himself for a holy war against 'environmentalists'*” (op.cit.), lød dommen.

Person-situation-debatten: Mischels socialbehavioristisk kritik

Som beskrevet ovenfor blev 60-70'erne en neo-romantisk tid, hvor individet atter skulle frisættes. Tiden var til et opgør både med idéen om stabile strukturer i psyken og med psykologen som ekspert på sådannes indvirkning på den enkeltes liv. Den differentialpsykologiske tilgang havde allerede vist sig, eksempelvis med Jensen, at rumme vanskeligt håndterbare etiske dilemmaer, hvorfor individuel determination var under udskiftning med en mere optimistisk dyrkelse af idéen om personers foranderlighed (Hogan, 2007).

Frankfurterskolens og andre kritiske teories angreb på den etablerede psykologi var medvirkende til at få åbnet vinduet for akademisk nytænkning. Ikke desto mindre blev det i USA en anden ny skole, som fik sat sig på den universitære dagsorden. For med socialbehaviorismen lykkedes det for alvor at gøre både psykoanalysens og trækpsykologiens antagelser om personers indre dispositioner til tendentiøse konstruktioner. Dette især da Bandura- eleven Walther Mischel i 1968 udkom med bogen “Personality and Assessment”. Den bragte det veltimedede budskab, at disse personlighedspsykologiske tilgange var både fejlagtige og underminerende for menneskers selvaktualisering. Der måtte nye psykologiske teorier og metoder til. For, som Mischel (op.cit., p. 293) pegede på, er mennesker ikke “... *inanimate objects like tables (as the assumptions of early psychometricians had implied): What a person does cannot be isolated meaningfully from the conditions in which he does it*”.

I tråd med Gergen fandt også Mischel tanken om psykologen, der i specialistrollen behandlede diverse symptomer (klientens fænotype) via modeller og diagnosticering centreret om globale og umiddelbart skjulte dispositioner (klientens genotype), meget bekymrende. Når (personligheds-)psykologerne foretog deres personvurderinger med afsæt i et trægt personlighedsbegreb og en følgelig pessimistisk prognose for gennemgribende forandringer, stempledes psykisk syge som “personlighedsforstyrrede”, og kriminelle blev gjort til “karakterafvigere”. Herved frarøvedes mennesker deres ifølge Mischel så karakteristiske almene potentiale for forandring og altså muligheden for at blive deres udfordringer kvit og leve et almindeligt liv uden for psykiatriens eller fængslernes rammer. For Mischel var dette et ubærligt perspektiv. Dels mente han at kunne påvise, at individet i fokus var både test og psykolog overlegen, når det kom til at forudsige egen fremtidige adfærd, og dels at personlighedstest maksimalt når en .3-korrelation og derfor i bedste fald forklarer op til 10 % af variansen i menneskers adfærd, og måske endda afspejler noget helt andet end de forudsatte (personligheds-)konstrukter – fx intelligens eller uddannelsesniveau.

Mischel fremhævede blandt andet Hartsorne & Mays (1928) klassiske studie af bedrag, hvori lave korrelationer mellem blandt andet det at snyde ved eksaminer og i andre sammenhænge syntes at gøre det meningsløst at tale om sådan noget som “en ærlig personlighed”⁴. I den nye diskurs var *situationen* det centrale for en forståelse af, hvornår og hvorfor et menneske snyder, for der var “... *no support for the widespread psychodynamic belief in a unitary intrapsychic moral agency like the superego, or for a unitary trait entity of conscience and honesty*” (Mischel, 1968, p. 26). Træk havde slet ikke noget at gøre med eksistensen af en iboende personlighed. Oplevelsen af personlighed – at personer optræder konsistente på tværs af tid og rum – var blot en art attribueringsfejl.

Hermed blev kritikken af de klassiske psykodynamiske og trækpsykologiske personlighedsteorier nu både etisk, teoretisk og empirisk. Dette via en behavioristisk-konstruktionistisk model, som kunne forklare paradokset mellem den alment menneskelige oplevelse af personlighed og vanskelighederne med empirisk at bevise eksistensen heraf. For ifølge Mischel var træk blot “... *shared semantic stereotypes*” (op.cit., p. 72) og derved “... *quasi-explanatory ghosts and fictions*” (op.cit., p. 95).

Splittelse og umage alliancer opstår

Personlighedspsykologerne kunne midlertidigt ikke genkende præmissen for kritikken. At deres tilgang implicerede, at mennesker *altid* handler ens og negligerede situationer som havende væsentlig indflydelse for adfærd, var “en forvrængning” (Kenrick & Funder, 1988). Naturligvis var intet menneske eksempelvis hverken aggressivt eller smilende i *alle* situationer (Alker, 1969). Men at dette skulle modbevise teorien om personlighed, var misforstået, og personlighedspsykologerne fastholdt, at mennesker gentager interpersonelle strategier på tværs af situationer. Differentialpsykologerne talte om træk, og psykodynamikerne om personlighedsstrukturer, og både deres forklaringsmodeller og metoder var vidt forskellige. Men de stod sammen om, at personlighed er en intrapsykisk realitet, en individuel baggrundsfigur, som gør det meningsfuldt at tale om eksempelvis venlige, aggressive eller tænksomme personer, eller for den sags skyld om påfaldende humørsvingende og spontane individer. Så den inkonsistente adfærd og identitet, som ifølge Mischel (og Gergen) kendetegnede et menneske, var for personlig-

4 Gergen (1968), som er kendt for den mest radikale version af samme grundlæggende argument imod personlighedsbegrebet, bygger sin dekonstruktion mere rationalistisk op. Fx ved argumentet, at én og samme person, i én relation/grupesammenhæng (hvor hun bliver bakket op) kan være selvtilidsfuld og rolig, men i anden sammenhæng (hvor andre optræder nedværdigende over for vedkommende) i næste øjeblik er ængstelig eller vred.

hedspyskologerne blot én mulig personlighed og altså ikke en holdbar observation at dekonstruere den klassiske personlighedsteori på (Bem & Allen, 1974). Tværtimod fastholdt de, at inkonsistent adfærd i sin outrerede form var patologisk, ligesom at den ekstremt konsistente person kunne siges at være afvigende rigid (Epstein, 1979).

Ifølge personlighedspsykologerne var den moderate korrelation (.3-korrelationen) mellem personlighed og adfærd langtfra idiosynkratisk. Delvis på grund af antagelsen om, at den faktiske sammenhæng måtte forventes stærkere end den, Mischel præsenterede. Han gav feltets kritisable forskning for megen vægt, lød det (Block, 1995; Hogan, DeSoto, & Solano, 1977). Men korrelationen skulle herudover læses på den måde, at den, modsat af hvad et forskningsdesign kan rumme (typisk blot to observationer af henholdsvis én prædiktor og én variabel), udgjorde en sandsynlighed, som var til stede i situation på situation på tværs af tilværelsens endeløse interaktioner. Altså skulle personligheden uanset de lave korrelationer nok "vise sit ansigt" i det faktisk levede liv uden for det eksperimentelle fokus (Alker, 1969; Epstein, 1979). Eksempelvis forklarede Epstein og O'Brien (1985, p. 516-517), at:

An extrovert can be expected to be extroverted most of the time, but it would be foolish to wager that someone with a high score on extroversion will greet you with a slap on the back and play a practical joke on you when you meet him or her at 2:00 p.m. tomorrow.

"Forvrængning" eller ej var der således fundamental uenighed om, hvad der nu fremstod som to væsensforskellige typer psykologer: socialpsykologer og personlighedspsykologer. Fagets klassiske videnskabsteoretiske uenigheder var nu konverteret fra en idiografi vs. nomotisme-diskussion til en person-situation-debat, og faglig antagonisme rasede. Umage alliancer imellem trækpsykologer og psykodynamikere på den ene side og socialpsykologer og behavioristisk orienterede klinikere på den anden polariserede faget i dem, som arbejdede med afsæt i intrapsykiske modeller, og dem, der ikke gjorde.

Personlighedspsykologiens uklare agenda

Når kritikken af personlighedspsykologien fik så godt fat, skyldtes det ikke blot, at skeptikerne stod stærkt, men også at personlighedspsykologerne internt var uden en fælles agenda. Ifølge Hogan (2007) kan personlighedspsykologien som akademisk disciplin ligefrem siges at være psykologihistorisk forsinket. For de teorier, der som en logisk konsekvens udvikledes i arbejdet med psykisk syge på de psykiatriske hospitaler og i klinikkerne, passede ikke med det Wundtske projekt for en videnskabelig psykologi. Problemstillingerne her var vanskelige at gøre til genstand for rigorøs eksperimental kvantitativ forskning. Det var ikke før 30'erne, hvor europæiske psykologikoryfæer (Adler, Horney, Jung m.fl.) begyndte emigrationen til USA, sam-

tidig med at især Allport satte genstanden personlighed på agendaen, at etableringen af en universitær personlighedspsykologi begyndte. Men først i 40'erne, hvor den amerikanske sundhedssektor reagerede på 2. Verdenskrigs konsekvenser med økonomisk støtte til opbygningen af en forskningsbaseret klinisk psykologi, blev den overvejende psykodynamiske personlighedsteori akademisk forankret. At personlighedspsykologerne fortsat følte sig trængte, hang sammen med, at de nye paradigmer i psykologien (socialpsykologien og behaviorismen) forsøgte at korrigere eller ligefrem afvise både Freuds model og ikke mindst den psykometriske tradition. Her eksemplificeret ved henholdsvis bevægelsen, som igangsattes med "de socialpsykologiske" klassikere og Mischels angreb på feltet (Sanford, 1985; Hogan, 2007).

Således kan den kritiske indstilling til klassisk personlighedsteori ikke blot forstås som en psykologihistorisk konsekvens af samspillet mellem skelsættende verdenshistoriske begivenheder og det akademiske engagement i at nuancere psykologiens traditionelle individ-fokus. Der har samtidig været tale om en delvis selvforskyldt faglig krise. Blandt andet har personlighedspsykologien måtte erkende at have været for fokuseret på antagelsen om psykodynamikken som determinerende og på selvindsigt i denne som den eneste vej til personlighedsforandring (Sanford, 1985). Hvor den bærende antropologi i den europæiske tradition (Freud, Jung, Adler, Horney, Eriksen m.fl.) har været, at mennesket må nøjes med at vedkende sig sin neurotiske og ambivalente væren, så var "det gode liv" inden for rækkevidde i det amerikanske projekt (Allport, Maslow, Rogers m.fl.)⁵. Her er mennesket grundlæggende rationelt og konstruktivt, og de teoretiske væsensforskelle altså til at føle på. Personlighedspsykologien har haft svært ved at integrere disse perspektiver, såvel som ikke mindst den sideløbende helt tredje væsentlige retning båret af britiske og amerikanske matematikere med (nomotetisk) videnskabeliggørelse af feltet som sit eneste formål (Hogan, 2007). Og sidstnævnte såkaldt træk-psykologiske skole har tilmed også været internt splittet, det fælles videnskabsideal til trods. Var der fx tale om 3 (Eysenck), 5 (Thurstone, Guilford) eller 16 (Cattell) faktorer? Var dyden at skabe en reduktiv (Eysenck) eller en mere kompleks (Cattell), model? (Digman, 1996).

De relativt få personlighedspsykologer har således aldrig kunnet blive enige om en fælles agenda: En gruppe studerer årsagerne til psykopatologi, en anden forsøger at identificere de grundlæggende personlighedsstrukturer, en tredjes fokus er neuropsykologisk, og en fjerde, meget lille gruppe, arbejder med forudsigelse af livsbaner, som fx spørgsmål om, hvem der sandsynligvis kan blive succesfulde med hvad i forbindelse med personaleudvælgelse (Hogan, Hogan, & Roberts, 1996).

5 For en fortolkning, som, modsat fokuset på en *splittet* psykologi, vægter, hvorledes 30'erne og 40'ernes politiske begivenheder også kan siges at have ført til en *integration* af angelsaksisk/kontinentale og kliniske/akademiske skoler, se Madsen (1986; 1986b).

Politiseret – endda politisk korrekt?

Som tidligere nævnt fik den postmoderne socialvidenskab øje for, at psykologien, modsat sit humaniserende formål, var endt med at mistænkeliggøre autoritær personlighed og få gjort konforme mennesker til får og en slags andenrangsborgere: irrationelle, gammeldags og machiavellistiske. Og dette, som f.eks. Gergen (1973) pegede på, med en problematisering af, at “... *the more similar the subject is to the professional in terms of education, socioeconomic background, religion, race, sex, and personal values, the more advantageous his position on psychological tests*” (op.cit., p. 311).

Hogan og Elmer (1978) havde øje for noget lignende. Men dette med radikalt anderledes slutninger til følge. Deres måske nok lidt skingre kritik af et studie som Adorno et al.s (1955/69) “The Authoritarian Personality” lød:

Given the scale's correlations with social class, there is more reason to believe that it measures working-class political ideology. The net result of the study by Adorno and his associates is that it has allowed the representatives of one group (middle-class academic liberals) to stigmatize the beliefs of another (working-class conservatives) as pathological. This public hostility of liberal social scientists toward working-class political ideology is, of course, scandalous; it is in itself, moreover, an expression of prejudice (Hogan & Emler, 1978, p. 505).

Hogan og Elmer (op.cit.) hævdede med andre ord, at socialpsykologien var biased. Argumentet lød, at feltets præmis, modsat et reaktionært (working-class-conservative) menneskesyn, har været, at mennesker: (1) er fornufts-væsener, og at der (2) ikke findes en iboende menneskelig natur, og (3) derved ej heller findes individuelle iboende (forskelle i) evner og talenter, hvorfor (4) status-forskelle mennesker imellem er problematiske, og (5) at en samfundsmæssig opgave derfor er at sikre alle lige muligheder, som (6) det plastiske menneske så vil realisere og udvikle sig ved.

Siden sit argument om en biased socialpsykologi har Robert Hogan (2006) (som er inkarneret personlighedspsykolog) måtte gøre helt klart, at han anser “The Authoritarian Personality” som et grundigt og vigtigt studie. Herudover har han med påfaldende tydelighed gjort opmærksom på, at han selv skam er en beviseligt “... *old-fashioned liberal*” (op.cit., p. 126), der naturligvis afviste en prestigefuld og højtlønnede toppost som vicekontorchef i Department of Education, engang hvor Reagan-regeringen tilbød ham en sådan ansættelse!

Schwartz (1997, 2002) derimod vakler ikke just i sin kritik af feltet. Han er psykoanalytiker og anser overjeget som den centrale instans i udviklingen af både det sunde individ og samfund. Og på den baggrund er hans provokerende observation, at psykologien med den poststrukturelle overbygning på socialpsykologien ligefrem blev *politisk korrekt*.

Schwartz' analyse lyder, at den politisk korrekte bevægelse finder sin mening i undertrykker vs. offer-figuren: Hvid mand (kolonist og missionær) forgriber sig på andre racer, religioner og kulturer. Altså er fortolkningen, at politisk korrekthed, kompensatorisk for "den hvide mands" verdenshistorisk set uskønne rolle, består ved en tendens til kategorisk at solidarisere sig med minoritetsgrupper. Dette med den konsekvens, at:

Under political correctness, valid information is cast out of discourse. It is not refuted through logic or by contrast with other information, but excluded from discussion by demonizing the individual who introduces the information as a vile oppressor. This recasting represents the triumph of subjectivity over objectivity that we know to be characteristic of anti-paternal psychology (Schwartz, 2002, p. 1286).

Siden da har også Harvard-psykologi-professoren Steven Pinker (2002; 2006) skrevet om den politisk korrekte psykologi. Bogen "The Blank Slate: The Modern Denial of Human Nature" er blevet en bestseller, hvorfor de tabuer omkring menneskets iboende potentialer, som Pinker her analyserer, må siges efterhånden at være brudt. I tråd med Hogan og Emlers (1978) analyse er det lykkedes Pinker at legitimere opmærksomhedspunktet, at den videnskabelige psykologi døjer med en frygt for ulighed. Fordi hvis vi arver træk, så fødes vi, ikke bare forskellige, men også med ulige muligheder og begrænsninger. Og dette med risiko for at ende i nihilistisk resignation og ansvarsfralæggelse, når det kommer til realiseringen af den humanistiske vision om det frie og gode individ og samfund. Men hermed ikke være sagt, at psykologien nu er en videnskab, der behandler kontroversielle emner vedrørende køn, race, lighed, magt, miljø, stereotyper mv. værdimæssigt balanceret. Duarte et al. (2015) estimerer den politiske liberal-konservativ-ratio for social- og personlighedspsykologer, i amerikansk sammenhæng, til at måtte ligge et sted imellem 1:12 og 1:267. En observation som førte til hele 33 kommentarer fra peers, som (på nær tre) anerkendte problematikken, at faget domineres af venstreorienterede forskere og bør tilstræbe større politisk mangfoldighed. Synspunktet, som diskuteredes så flittigt i de 33 kommentarer, var, at venstreorienterede værdier som konsekvens af den politisk set skæve fordeling af psykologiske forskere, indlejres i fagets forskningsspørgsmål og -metoder og derved udgør bias og truer fagets validitet.

Perspektivering

Kritisk psykologi og dansk kultur

Herhjemme blev det ingeniør og Wundt-elev Alfred Lehman, der i 1886 fik psykologien adskilt fra filosofien, da han i 1886 stiftede et af verdens første psykofysiske laboratorier i København. Målet var en psykologi, som på et

objektivt empirisk grundlag kunne anvendes direkte i forhold til forskellige samfundsmæssige behov. I Lehmans tid knyttedes den videnskabelige psykologi sammen med praksisfelter som pædagogik og arbejdspsykologi, og i den henseende var individuelle sjælelige forskelle på dagsordenen. Man beskæftigede sig eksempelvis med intelligens i forbindelse med udvælgelse af piloter til Forsvaret. Men fra 1922, hvor Edgar Rubin tog over efter Lehman, blev fokus fænomenologisk orienteret (Funch, 2000). Og med Rubins efterfølger, professor Tranekjær, kom psykologien for en tid til nærmest udelukkende at omhandle bevidsthedsfænomener studeret eksperimentalt. Faget almenpsykologi blev den centrale disciplin, og den afsluttende prøve for at blive psykolog gik via Tranekjær selv, som eksaminerede med et overvejende kognitivt fokus, imens Franz From tog sig af det mere personlighedspsykologiske. Således excellerede Københavnerskolen i grundforskning ud i individuelle særtræk ved subjektets måde at forholde sig til verden på (Karpatschof, 2000). Som konsekvens heraf fik man samtidig en antirealistisk fænomenologi, hvori subjektet var revet “... *ud af dets økologi, dets omverden, og desuden væk fra andre mennesker, for at efterlade subjektet i en isolation bestemt af det fremmedpsykiske problem*”, fortæller Karpatschof (op.cit., p. 168).

Men den fagkritiske bevægelse ville det som sagt anderledes, og det fik de. For den marxistiske inspiration fik større effekt på samfundsvidenskaberne i Danmark end i de fleste andre lande. Hvor ungdomsoprøret har præget psykologien generelt, så førte det for dansk psykologi dels til, at vi sammenlignet med den internationale tradition, har vægtet teori højt og empiri lavt (Engelsted & Køppe, 1994), i hvert fald den nomotetiske slags (Køppe & Dammeyer, 2014). Herudover besidder vi fortsat en vis skepsis, når det kommer til at reducere subjektet og dets bevidste erfaringer via modeller for ugenomsigtige årsager. 68-oprørets etiske problematisering af både teoriene og metoderne til at beskrive og ikke mindst teste essentielle individuelle forskelle førte til en omstyrtet Københavnerskole og en ny dansk psykologitradition (Karpatschof, 2000). For med oprøret fulgte en universitetsreform, som stillede krav om et massivt større elevoptag end Institut for Psykologi kunne bære. Derfor blev mange af de revolutionære studerende ansat på Københavns Universitet, imens andre blev “medstiftere” af landets 2. psykologiuddannelse i Århus (Engelsted & Køppe, 1994). I Universitetsbladet *Montanus* (1968) lød det i den forbindelse:

... [Undervisningen] vil være baseret på gruppeundervisning, og i samarbejde med de studerende vil man prøve at etablere en sådan kommunikation mellem parterne, at de underviste får reel indflydelse på, hvad de lærer og hvordan ... Tidnød har været en væsentlig hæmsko. Foruden Gerhard Nielsen er kun én lærer ansat før 1. august ... Bl.a. derfor har man heller ikke drøftet det interne demokrati på instituttet. Men når denne diskussion kommer, vil den kunne drage nytte af de

erfaringer, samtlige ansatte har fra forårets oprør i København. Stemningen er for medbestemmende.

Demokrati – samt interessekonflikter “parterne” imellem – var på dagsordenen, og med det nye institut i Århus som sin ramme bar den 8. nordiske psykologkongres samme år præg af, at den nye psykologidentitet nu oplagt kunne have faglig og samfundsmæssig dekonstruktion og nyskabelse som sine omdrejningspunkter. Herom bragtes også følgende:

Kongressens hovedbestræbelse, påvirket navnlig af yngre psykologer og studenter, var en grænseudvidelse i opfattelsen af psykologiens rolle i samfundet som mere orienteret med dettes problemer, måske endda som mere ansvarlig for deres løsning, end de fleste psykologer vil acceptere til daglig. Studenteroprøret havde også sin del af ansvaret for denne “forholden sig til sine grænser”, og mange spurgte, om psykologen hidtil har koncentreret sig for meget om det udpræget syge individ og i magtaskese holdt sig fra det “normalt-syge” samfund (Montanus, 1968).

Således blev den danske psykologi fra 1968 pluralistisk; dog var der ikke længere meget plads til hverken det differentielle eller eksperimentelle fokus (Karpatschof, 2000). Herved blev endnu et særligt kendetegn ved den danske tradition den såkaldte kritiske psykologi.

Analogt til det internationale kritisk teoretiske projekt var omdrejningspunkt her at integrere marxistisk teori i psykologien og gøre op med, hvad der benævnedes den borgerlige psykologi. Men i den kritiske psykologi gik man skridtet videre end til at dekonstruere det biologisk funderede personlighedsbegreb til fordel for en mere dynamisk subjekt-teori. Her blev der taget fuldstændig afstand til tanken om indre psykiske strukturer – også de kognitive teorier herom. I stedet kom fokus på samfundsteori og på at tilstræbe et samfund, hvori den enkeltes livsbaner og subjektiveringsmuligheder er mangfoldige og lige for alle (Jensen, 2014). Og i den bevægelse blev også her både den psykodynamiske patient problematiseret som en, der skulle være villig til at opfatte sig selv som et forandringsprojekt, samt differentialpsykologien anset som fremmedgørende: Det førte til “*frasorteringen af undtagelser*”, kaldte Holtzkamp (1983, p. 32) det, når testpsykologi og normalfordelingskurver anvendtes til udvælgelse af individer.

Den kritiske psykologi førte til en turbulent tid for metodefaget på psykologuddannelsen på Københavns Universitet. Hetmar og Rattleff (2008) hæfter sig især ved, at ansættelsen af studerende som instruktører efterhånden drejede faget væk:

... fra den statistiske oprindelse hen imod en bredere, metodekritisk undervisning – der til tider var endog anti-statistisk. Formålet var

således snarere at advare de studerende mod positivismens vildfarelser i almindelighed og statistikkens i særdeleshed end at lære dem statistik (op.cit., p. 16).

Når den kritiske ideologi er blevet integreret i og særligt kendetegnende for den danske tradition, skyldes det velsagtens også, at den kritiske ideologi har været en oplagt forlængelse af dansk mentalitet. Engelsted og Køppe (1994, p. 17), peger således på et dansk særkende ved en favorisering af “... *homogeneity and equality within the group, individual rights within the bounds of the common interests, social responsibility, dialogue and consensus*”. De forklarer, at dette skal forstås, i lyset af at landets overgang fra landbrugs- til moderne samfund er gået via Grundtvigs tanker om lighed, Andelsbevægelsen og dens tradition for delt ejerskab samt en tidlig og gennemgribende organisering af arbejderne i socialdemokratiske fagforeninger. Hvor enhver er “sin egen lykkes smed” i visse andre samfund, er det i den skandinaviske model og den kontinentale tradition i nogen grad “samfundets skyld”, når et individ marginaliseres. Som det var det hos Kant (1785/1993), er individet hos os ukrænkeligt og må aldrig behandles som et middel, altid kun som et mål i sig selv. Dette modsat den angelsaksiske utilitaristiske etik (Mill, 1871/1995), hvori man “ikke kan lave en omelet uden at slå et æg itu”.

Positivisme-skepsis, herunder den medicinske (personligheds)forståelse af det at være et menneske, er således fortsat stærkt repræsenteret i dansk psykologi, som i øvrigt i de seneste 20 år udelukkende har været repræsenteret i Statens Humanistiske Forskningsråd og ikke hverken i de samfunds- eller naturvidenskabelige pendants hertil. Vi integrerer vedvarende fagets videnskabsteoretiske dilemmaer med idealet om at være et humanistisk og demokratisk samfund. Som eksempel herpå har en indflydelsesrig dansk professor fået følgende publiceret:

Den nomiske verden penetrerer den normative – hvis man skal udtrykke det lidt dramatisk. Dette er ikke nødvendigvis en dårlig udvikling. Det kan naturligvis være legitimt og nødvendigt. Men hvis selve vores personhed, vores subjektivitet, i stigende grad bliver set som noget rent årsagsbestemt og ikke som noget normativt, da vil det efter min mening være en klar trussel mod vores humanitet. Det har næsten en paradoksal karakter, som når man ved et demokratisk valg beslutter at afskaffe demokratiet (som det skete i Algeriet) (Brinkmann, 2008, p. 50).

Det værende sagt, synes det internationalt gældende nomotetiske evidensbegreb disse år at få styrket tag i landets psykologiske institutter. Den danske psykologis rødder i studenteroprøret på Psykologisk Institut ved Københavns Universitet er eksempelvis nærmest ugenkendelige på landets nyeste psykologuddannelse, det sundhedsvidenskabeligt orienterede SDU. Andre steder, som f.eks. RUC og DPU, er det emancipatoriske ideal fortsat

centralt. Her vægtes kritisk teori tungt, hvorimod kognitivt og biologisk orienteret psykologi samt kvantitativ metode er så godt som fraværende specialisområder⁶. Med de store lærerkollegier på institutterne for psykologi på AAU, AU og KU er profilerne i dag sammensatte. På sidstnævnte institut ser det, udefra set, ikke desto mindre ud, som om fagmiljøet fortsat i nogen grad bærer præg af splittelse, “fredelig sameksistens” ordnet via et “delt bo”: Institutlederen prioriterer i tråd med tidens samfundsmæssige efterspørgsel på nøje dokumenterbare effekter, som sin forgænger (der fik instituttet flyttet fra humaniora til samfundsvidenskab), et nomotetisk ideal, og der rekrutteres især forskere (heriblandt internationale) til, hvad der efterhånden er blevet et særdeles stærkt kognitionspsykologisk område. Studielederen derimod er som sin forgænger kritisk psykolog. Mon ikke han kan forventes, som flere talere til den kombinerede afskeds- og tiltrædelsesreception til hans post ytrede forhåbninger om, at fastholde de studerende på, at der med vores fag følger en særlig forpligtigelse til at være samfundskritisk samt til at varetage samfundets marginaliserede individer og grupperes velbefindende?

Selvom de psykologer, der reformerede faget i slipstrømmen på 1968-oprøret, disse år går på pension, er det seneste formandsvalg i psykologernes fagforening meget vel tegn på, at psykologidentiteten også uden for universiteternes mure fortsat bygger på et vist politisk engagement. For tilsyneladende er Dansk Psykologforenings medlemmer ovenud tilfredse med deres nuværende forkvinde, som eksempelvis har blandet sig i dagpengedebatten, og med både etos og patos efterspurgt “... politikere, der har visioner for et samfund, hvor alle har det godt, i stedet for et samfund, hvor vi kan piske flest mulige til at være konkurrencestatens fodsoldater” (Debatten, 2015). 1.942 stemmer blev det til ved valget i april 2016, hvorimod modkandidaten, der forfægtede forkvindens politiserende stil, måtte nøjes med beskedne 212 stemmer.

Opsamlende kan siges, at der forekommer ikke blot at være en videnskabsteoretisk funderet splittelse i psykologien. Uenigheder i faget er ikke blot en kamp på faglige argumenter. Det er også en kamp på værdier og menneskesyn, og dette med politiske ideologier som sine undertoner: Fødes vi ens og foranderlige i en grad, at vi potentielt har lige muligheder? Eller er lighed qua individers essentielle talenter og begrænsninger en politisk utopi – desavouerende for menneskers virkelyst, og for at de bedst egnede realiserer deres særegne potentialer via favorable positioner i det sociale livs naturlige hierarkier.

---

6 Hvor den biologiske og kognitive psykologi er skrevet helt ud af RUC’s studieordning, så har DPU i dag neuro- og kognitionspsykologer ansat, samt indført et modul, som introducerer de studerende til den fulde bredde af psykologiens teoretiske hoveddiscipliner.

En ny fortolkning?

Psykoanalysen, humanistisk psykologi, kritisk teori og flere andre afgørende bidrag til psykologien er funderet på et idiografisk ideal: Deres erkendelser går via individets unikke historie i al sin sammensathed. Med andre ord savner den typiske historie om, at psykologien er nomotetisk domineret, nuancer. Nuancer, som rummedes i Frankfurterskolens oprindelige positivisme-kritik, men som besværliggør poststrukturalisters (fx Gergen), socialbøhavioristers (fx Mischel) og kritiske psykologers (fx Holtzkamp) videreførelse og formidling af det emancipatoriske kald, herunder dekonstruktionen af det naturbestemte menneske og det klassiske personlighedsbegreb. Hvor identiteterne i de kritiske skoler tilsyneladende i nogen grad bygger på uenigheder (herunder politiske) med hinanden (se Nielsen, 2000, for en redegørelse heraf), såvel af at være det modsatte af mainstream, er fortolkningen her omvendt, at de må siges at udgøre et særdeles magtfuldt værdifællesskab. I tråd med socialistisk ideologi har man i det kritiske teorilandskab dyderne lighed og solidaritet til fælles, og den, der måtte vægte arv over miljøets betydning for et menneskes tilblivelse og udviklingsmuligheder – såvel som at basere sin opfattelse på et naturvidenskabeligt ideal – bør i samvær med især danske psykologer være forberedt på at repræsentere et kontroversielt menneskesyn.

Men til trods for at væsentlige meningsdannere har øjensynliggjort, hvordan personlighedspsykologien, fx i form af psykiatrien, kan være et “... *grossly oversimplified view that misses both the richness and the uniqueness of individual lives*” (Mischel, 1968, p. 301), så har både trækpsykologien og psykoanalysen tilsyneladende overlevet. Således foreslås, at en bedre fortolkning er, at psykologien kendetegnes ved: (1) en stærk tradition for at medtænke og diskutere de videnskabsteoretiske dilemmaer, (2) at udgøre en pluralisme af paradigmer vedrørende det at være menneske og (3) ved internationalt set at rumme et særlig stærkt paradigme, i form af det personlighedsteoretiske, som (4) har bevist sin videnskabelige relevans og soliditet ved at have overlevet heftig teoretisk, metodisk og værdimæssig kritik. Dette på negativsiden med den konsekvens, at vi også (5) er kendetegnet ved en splittet og sammensat fagidentitet: Hvad ved vi, og hvad skal vi? Når usikkerheden bliver for stor, (6) polariseres vi og finder fast grund ved at være i fællesskab med det ene og i opposition til det andet af fagets *to* dominerende meta-paradigmer, det nomotetiske og det idiografiske, eller ved at “vælge side” i spørgsmålet om, i hvor høj grad subjekter bedst forstås i lyset af et inter- eller intrapsykisk perspektiv. Det faglige mindreværd projiceres over på modparadigmet: Det er *dem*, som ikke forstår, hvad god psykologi er, skal og kan⁷. En stærk trumf i sådan kamp er at beskyldte modparten for ikke at

7 For en psykoanalytisk fortolkning af radikal socialkonstruktionismes opgør med den traditionelle psykologi som en primitiv forsvarsmekanisme se Visholms (2002) kapitel

være humanistisk, hvilket synes at være blevet en del af kritisk teoris betydningshistorie. Hvor opgaven som kritisk teori tog på sig var at kombinere personligheds- og samfundsteori (psykoanalyse og marxisme⁸), synes projektet eksempelvis med socialkonstruktionismen at være endt ud i et menneskesyn, hvormed vi ikke bestemmes af hverken det ene eller andet, men i stedet anses for foranderlige, i samme grad som italesættelser kan være det. Med andre ord er skepsis-traditionen over for, hvad poststrukturalisterne i dag italesætter som mainstream-psykologi (psykologi med et personligheds-teoretisk grundlag og/eller en nomotetisk metodologi), langt fra den subkultur, som narrativet ellers lyder. Dens forhistorie strækker sig helt tilbage til 40'erne og kulminerede i 70'erne, hvorfra situationisterne satte dagsordenen i flere årtier. Oprørerne imod de klassiske videnskabelige idealer om objektivitet og falsificerbarhed (Popper, 1969/2002) har sejret sig selv ihjel. For projektet er med socialkonstruktionismen endt i den totalitære situation, at muligheden for at kunne modbevise perspektivet er gledet os af hænde.

Konklusion

Artiklens formål har været at illustrere, hvordan psykologiens tendens til at kipe til såvel ét af to yderpunkter i sine forklaringsmodeller, konfliktaksen vedrørende mennesket som arv *eller* miljø, som i metodespørgsmålet, det nomotetiske versus idiografiske, skyldes fagets politiske forbundenhed. I stedet for det sædvanlige fokus på tegn, som understøtter, at psykologien er henholdsvis nomotetisk og individpsykologisk gennemsyret, har fokus været på at tydeliggøre, hvordan faget med sine forskellige kritiske teorier samtidig må siges at være kendetegnet ved en væsentlig skepsis for både metoder og teorier, som viderefører det medicinske ideal: Vi er forbeholdne, når det kommer til formålet at forklare mennesket og prædikere dets adfærd, og foretrækker alt andet lige at holde fokus på mere holistisk at forstå, hvad det vil sige at være et frit menneske. Uanset eventuelle fordomme om noget andet så er både det idiografiske perspektiv og det emancipatoriske ideal også etableret i den angelsaksiske socialvidenskab. Og fra 1960'erne prægedes faget ligefrem af en værdikamp, som på et manifest plan handlede om metode, men latent også indeholdt en politisk kamp om, hvorvidt socialvidenskabens formål og konsekvenser understøttede socialistisk eller snarere individualistisk ideologi.

“Diskursanalyse og psykologi”.

8 Projektet med at ville frigøre mennesket via en integration af marxisme med psykologisk teori, går igen i kritisk psykologi. Men her finder man, at opgøret med en naturalisering af vores tilblivelse og eksistens, herunder med de borgerlige livsforhold, også kræver et opgør med psykoanalysen. Her har missionen således været ligefrem at gøre psykologien til “... *en marxistisk enkeltvidenskab*” (Dreier, 1979, p. 8).

Hvor det er vanskeligt begribeligt ikke at kunne blive enige om, at mennesket *både* er arv og miljø, og at genstandsfeltet *både* må behandles nomotetisk og idiografisk, så bliver de ekstreme positioner og følelseladede undertoner nærmest indlysende, hvis vi anskuer psykologien i lyset af et politisk aspekt: Man kan vanskeligt være *både* socialist og liberalist på samme tid.

REFERENCER

- Adorno, T.W., Frenkel-Brunswik, E., Levinson, D.J., & Sanford, N. (1969). The authoritarian personality. In *The Authoritarian Personality* (1st Ed.). New York: The Norton Library.
- Alker, H.A. (1969). Is personality situationally specific or intrapsychically consistent? *Journal of Personality*, 40(1).
- Allport, G.W. (1940). Psychological bulletin. *Psychological Bulletin*, 37(1), 1-28.
- Allport, G.W. (1942). *The use of personal documents in psychological science*. New York: Social Science Research Council.
- Bem, D.J., & Allen, A. (1974). On predicting some of the people some of the time: the search for cross-situational consistencies in behavior. *Psychological Review*, 81(6), 506-520.
- Block, J. (1995). A contrarian view of the five-factor approach to personality description. *Psychological Bulletin*, 117(2), 187-215.
<http://doi.org/10.1037//0033-2909.117.2.187>
- Brazziel, W.F. (1972). A letter from the south. In A. Jensen, *Environment, Heredity, and Intelligence* (pp. 200-2008). Cambridge: Harvard Educational Review. 5th.
- Brinkmann, S. (2008). To psykologier. *Psyke & Logos*, 29, 36-52.
- Cronbach, L.J. (1972). Heredity, environment, and educational policy. In A. Jensen, *Environment, Heredity, and Intelligence* (pp. 190-200). Cambridge: Harvard Educational Review. 5th.
- Danziger, K. (1997). *Naming the Mind. How Psychology Found it's Language*. London: Sage.
- Danziger, K. (1990). *Constructing the Subject. Historical Origins of Psychological Research*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Debatten (2015). DR2 d. 23. Oktober 2015. Tilgængeligt på: <https://www.dr.dk/nyheder/politik/psykologforening-danskerne-piskes-til-vaere-konkurrencestatens-fodsoldater#!/>
- Digman, J.M. (1996). The curious history of the five-factor model. In J.S. Wiggins, *The Five Factor Model of Personality. Theoretical Perspectives* (pp. 1-20). New York: The Guilford Press.
- Dilthey, W. (1977). *Discriptive Psychology and Historical Understanding*. The Hague: Martinus Nijhoff.
- Dreier, O. (1979). Indledning. In O. Dreier (Eds.), *Den kritiske psykologi*. København: Rhodos.
- Duarte, J.L. et al. (2015). Political diversity will improve social psychological science. *Behavioral and Brain Sciences* (pp. 1-58).
- Engelsted, N., & Køppe, S. (1994). Placing copenhagen psychology. *Psychological Yearbook*, 1, 9-26.
- Epstein, S. (1979). The stability of behavior: In On predicting most of the people much of the time. *Journal of Personality and Social Psychology*, 37(7), 1097-1126.

- Epstein, S., & O'Brien, E.J. (1985) The person-situation debate in historical and current perspective. *Psychological Bulletin*, 98(3), 513-537.
- Funch, B.S. (2000). Psykologiens grundlæggelse i Danmark. *Psyke & Logos*, 21, 116-134.
- Gergen, K.J. (2010). *En invitation til social konstruktion*. København: Forlaget Mind-space.
- Gergen, K.J. (1997). *Virkelighed og relationer*. København: Dansk Psykologisk Forlag.
- Gergen, K.J. (1973). Social psychology as history. *Journal of Personality and Social Psychology*, 26(2), 309-320.
- Gergen, K.J. (1968). Personal consistency and the presentation of self. In J.K. Gordon & C. Gergen (Eds.), *The Self in Social Interaction* (pp. 299-308). John Wiley & Sons, Inc.
- Haney C., Banks, W., & Zimbardo, P. (1973). Interpersonal dynamics in a simulated prison. *International Journal of Criminology*, 1, 69-97.
- Hetmar, T., & Rattleff, J. (2008). Metodeundervisningen på Københavns Universitets psykologistudium 1968-2008. In H. Christiansen, A. Bech, T. Hetmar, J. Ivanou & H. Kirkeby (Eds.), *Metodologiske indblik og udsyn*. Festskrift til Benny Karpatschhof. Vanløse: Forlag for Psykologisk Forskningsmetode.
- Hartsorne, H., & May, M. (1930). A Summary of the work of the character education inquiry. *Religious Education*, 25(8), 754-762.
- Hogan, R. (2007). *Personality and the Fate of Organizations*. New York: Psychology Press.
- Hogan, R. (2006). Who wants to be a psychologist ? *Journal of Personality Assessment*, 86(2), 119-130.
- Hogan, R., Greif, E., Kurtines, W., & Webb, R. (1974). Theoretical egocentrism and the problem of compliance. *American Psychologist*, May, 533-540.
- Hogan, R., Hogan, J., & Roberts, B.W. (1996). Personality measurement and employment decisions: questions and answers. *American Psychologist*, 51(5), 469-477.
- Hogan, R., & Emler, P.N. (1978). In contemporary social psychology. *Social Research*, 45(3), 478-534.
- Hogan, R., DeSoto, C.B., & Solano, C. (1977). Traits, tests, and personality research. *American Psychologist*, April, 255-264.
- Holzkamp, K. (1983). Mennesket som subjekt for videnskabelig metodik. In/translated from: Braun et al. (Eds.), *Karl Marx und die Wissenschaft vom Individuum* (pp. 21-41). Marbourg (intet ISSN).
- Horkheimer, M., & Adorno, T.W. (1993). *Oplysningens dialektik. Filosofiske fragmenter* (1st Ed.). København: Gyldendal.
- Høgh-Olesen, H. (2011). Lydhedens dilemma: Almindelige menneskers parathed til at skade uskyldige på ordre fra en autoritet. In H. Høgh-Olesen & T. Dalsgaard (Eds.), *20 Psykologiske eksperimenter – der ændrede vores syn på mennesket* (p. 33-49). Risikov: Plurafutura Publishing.
- Jensen, A. (1972). Environment, heredity, and intelligence. *Havard Educational Review*, 5th.
- Jensen, A. (1972b). Reducing the heredity-environment uncertainty. In *Environment, Heredity, and Intelligence*. Cambridge: Havard Educational Review, 5th.
- Jensen, L.M. (2014). Kritisk psykologi. In S. Køppe & J. Dammeyer (Eds.), *Personlighedspsykologi. En grundbog om personlighed og subjektivitet* (1st Ed.) (pp. 287-314). København: Hans Reitzels Forlag.
- Kalleberg, R. (1972). Vitenskap og samfunn. In R. Kalleberg (Eds.), *Kritisk teori. En antologi over Frankfurter-skolen i filosofi og sociologi*. Oslo: Gyldendal.
- Kant, I. (1993). *Grundlæggelse af moralens metafysik*. København: Hans Reitzels Forlag.

- Karpatschof, B. (2010). Den kvalitative undersøgelsesforms særlige kvaliteter. In S. Brinkman & L. Tanggaard (Eds.), *Kvalitative metoder – en grundbog* (pp. 409-428). København: Hans Reitzels.
- Karpatschof, B. (2006). *Udforskning i psykologien. De kvantitative metoder*. København: Akademisk Forlag.
- Karpatschof, B. (2000). Fra fænomenologidebat til studenteroprør – En revurdering af Københavnerfænomenologien 30 år efter. *Psyke & Logos*, 21, 152-173.
- Køppe, S., & Dammeyer, J. (2014). Perspektiver på personlighedspsykologi. In S. Køppe & J. Dammeyer (Eds.), *Personlighedspsykologi. En grundbog om personlighed og subjektivitet* (1st Ed.) (pp. 387-395). København: Hans Reitzels Forlag.
- Kenrick D.T., & Funder, D.C. (1988). Lessons from the person-situation debate. *American Psychologist*, 43(1), 23-34.
- Koch, S. (1985). Foreword: Wundt's creature at age zero – and as centenarian. Some aspects of the institutionalization of the "New Psychology". In D.E. Koch & S. Leary (Eds.), *A Century of Psychology as Science* (1st Ed.) (pp. 7-35). New York: McGraw-Hill Book Company.
- Kristensen, J.G. (2007). *Den selvopfyldende profeti der tryllebinder HR. Hvordan tilfredse medarbejdere bliver mere effektive*. København: Kristensen, J.G.
- Lewin, K. (1939). Field theory and experiment in social psychology: concepts and methods. *American Journal of Sociology*, 44(6), 868-896.
- Lewin, K. (1939b). Experiments in social space. *The SoL Journal*, 1(1), 7-12.
- Lewin, K. (1986). "Everything within me rebels": a letter from Kurt Lewin to Wolfgang Köhler. *Journal of Social Issues*, 42(4), 39-47.
- Lewin, K., Lippitt, R., & White, R.K. (1939). Patterns of aggressive behavior in experimentally created "social climates". *The Journal of Social Psychology*, S.P.S.S.I. *Bulletin*, 10, 271-299.
- Madsen, B. (2006). Demokrati i Lewin-traditionens teori og praksis. *Psyke & Logos*, 27, 216-239.
- Madsen, K.B. (1986). *Psykologi 1. Psykologiens historie indtil 1945*. København: Gyldendal.
- Madsen, K.B. (1986b). *Psykologi 2. Psykologiens historie efter 1945*. København: Gyldendal.
- Martinsen, P. (1978). *Lydighedens dilemma*. Søborg: DR (dokumentarfilm.)
- Maslow, A. (1965). *Eupsychian Management. A Journal*. Illinois: Richard D. Irwin, Inc., and Dorsey Press.
- Montanus (1968). 8. <http://www.au.dk/?id=276904>
- Milgram, S. (1977). *Lydighedens dilemma*. København: Munksgaard.
- Mill, J.S. (1995). *Utilitarisme*. Frederiksberg: Utilitarisme.
- Mischel, W. (1968). *Personality and Assessment*. New York: Wiley.
- Nielsen, B.S. (2000). Marxisme og psykologi. Et tilbageblik med nutidigt sigte. *Psyke & Logos*, 21, 363-382.
- Nielsen, H.K. (2010). Kritisk teori. In S. Brinkman & L. Tanggaard, *Kvalitative metoder. En grundbog*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Popper, K.R. (2002). *Conjectures and Refutations. The Growth of Scientific Knowledge*. London: Routledge and Kegan Paul.
- Pinker, S. (2006). The blank slate. *The General Psychologist*, 41(1).
- Pinker, S. (2002). *The Blank Slate: The Modern Denial of Human Nature*. London: Penquin Books.
- Sanford, N. (1985). What have we learned about personality? In S. Koch & D.E. Leary (Eds.), *A Century of Psychology as Science* (pp. 490-514). New York: McGraw Hill Book Company.

- Schwartz, H.S. (2002). Political correctness and organizational nihilism. *Human Relations*, 55(200211), 1275-1294.
- Schwartz, H.S. (1997). Psychodynamics of political correctness. *Journal of Applied Behavioral Science*, 33(2), June, 132-141.
- Sherif, M., & Sherif, C.W. (1973). *Groups in harmony and tension, an integration of studies on intergroup relations*. New York: Octagon Books.
- Visholm, S. (2002). Diskursanalyse og psykologi – samfundskritisk refleksion eller krypterede beretninger fra livet i Claustrum. In B. Larsen & K.M. Munkgård (Eds.), *Diskursanalysen til debat. Kritiske perspektiver på en populær teoriretning* (pp. 229-265). København: Nyt fra Samfundsvidenskaberne.
- White. R.K., & Lippitt, R. (1960). *Autocracy and Democracy. An Experimental Inquiry*. New York: Harper & Brothers.
- Windelbaum, W. (1998). History and Natural Science. *Theory & Psychology, Sage Publications*. Vol 8(1):5-22.
- Zimbardo, P.G. (1972). Pathology of imprisonment. *Society*, 9(6), 4-8.